

*O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi vazirligi
Navoiy davlat pedagogika instituti Tarix fakulteti 3-
"D" guruh talabasi Umarova Nargiza*

Yosh davrlar pedagogik psixologiyasi fani

Mustaqil ish

*Ilk yoshlik davri pedagogik psixologiyasi
mavzusida*

Tekshirdi: _____

Navoiy 2007

Pedologiya tanqidi

«**PEDOLOGIYA**» – («paydos» – go‘dak va «logos» – fan) – bolalar haqidagi fan demakdir.

Pedologiya mazmunan bola rivojlanishining psixologik, fiziologik va biologik konsepsiyalarining mexanik umumiyligini tashkil etadi. XIX asr oxiri va XX asr boshida paydo bo‘lgan (S.Xoll, E.Meyman, V.Preyer – G‘arbda, V.M.Bexterev, A.P.Nechaev, G.I.Rossolimo – Rossiyada) evolYusion g‘oyalarning psixologiyaga kirib kelishi bilan pedologiya XX asrning 30-yillarida bolalar haqidagi yagona fan mavqeiga da‘vogarlik qila boshladi. U bolalar yoshi pedagogikasi va fiziologiyasini siqib chiqarib, bolalarni o‘rganish huquqini monopolizasiya qilib oldi.

Pedologiyaning g‘oyaviy va mexanik yo‘riqlari, uning antipsixologizmi, o‘quvchilarning «aqliy qobiliyati koeffisien-ti»ni asoslanmagan testlar bilan aniqlashga urinishi psixologiya va pedagogika rivojlanishiga salbiy ta‘sir qildi va maktabga ko‘p zarar etkazdi.

Biroq butun pedogologiyani yalpisiga tanqid qilish bu soha olimlari erishgan ijobiy Yutuqlarni ham inkor qilishga olib keldi va butun yosh rivojlanishi muammosiga nisbatan ko‘p holda salbiy munosabat uyg‘otdi.

20-30-yillarda pedagogik psixologiya sohasida boy tadqiqot materiallarini o‘z ichiga oluvchi ko‘p ilmiy ishlar amalga oshirildi. Bu tadqiqotlar: N.K.Krupskaya (tanlangan asarlar), A.S.Makarenko-ning bola shaxsi va bolalar jamoasi bo‘yicha qarashlari tizimi (u qarovsiz qolgan bolalar uchun mo‘ljallangan bolalar kommunasi rahbari bo‘lgan), L.S.Vigotskiy va uning oliy psixik funksiyalar rivojlanishi nazariyasi. SHuningdek, psixolog olimlarning XX asr ikkinchi yarmidagi ishlari – B.G.Anan‘ev, L.I.Bojovich, P.YA.Gal‘pe-rin, V.V.Davidov, A.V.Zaporojes, L.V.Zankov, G.S.KostYuk, N.A.Men-chinskaya,

N.F.Talizina, D.V.El'konin va ko'plab boshqa olimlarning yosh va pedagogika psixologiyasi sohasida amalga oshirgan ishlari ham shu jumladan. Bu masala shuningdek, O'zbekiston psixolog olimlari tomonidan ham tadqiq etilmoqda.

Psixik rivojlanish shartlari

Inson psixikasi doimo rivojlanishda. Bola insoniyat tarixi davomida jamg'argan tajribalarni o'zlashtirishi jarayonida rivojlanadi. Bu jarayon kattalar tomonidan doimiy nazorat, ya'ni ta'lim sharoitida amalga oshadi. Ta'lim bolaning psixik rivojlanishi jarayonida belgilovchi rol' o'ynaydi. Ta'lim tabiiy iste'dod, ijtimoiy muhit va u yoki bu yosh uchun samarali, tushunarli ta'lim usullariga asoslanadi. SHunday qilib, shu narsani ko'rish mumkinki, go'daklikda ko'rgazmali-harakatli fikrlash, keyin esa ko'rgazmali-obrazli, og'zaki-mantiqiy, mavhum, umumiy nazariy fikrlash turlari paydo bo'ladi.

Rivojlanish jarayonida faqat bilim va harakat usullarining o'zgarishi, murakablashishi sodir bo'lmaydi. Bolaning psixik rivojlanishi uning butun shaxsidagi o'zgarishlar, ya'ni shaxsning umumiy xususiyatlari rivojlanishini o'z ichiga oladi. Rivojlanish dinamikasiga quyidagilarni kiritish mumkin:

1) bola shaxsini yo'naltirishdagi umumiy xususiyatlar (o'qish, anglash, atrofdagilar bilan munosabat), 2) faoliyatining psixologik tuzilishi xususiyatlari (motiv, maqsad, ob'ekt) va 3) anglash mexanizimining rivojlanish darajasi.

SHunday qilib, bolaning butun rivojlanish jarayonini uch qismga bo'lish mumkin: 1) ta'lim jarayonida bilim va faoliyat usullarining rivojlanishi, 2) egallangan usullarni tatbiq etish mexanizmlarining psixologik rivojlanishi, 3) shaxs umumiy xususiyatlarining rivojlanishi (yo'naltirilganlik, faoliyatning psixologik tuzilishi, anglash va fikrlash). Ko'rsatilgan rivojlanish yo'llarining har

biri o'ziga xos. Bu yo'llarning barchasi o'zaro bog'liqlik va faqat birgalikdagina **psixik rivojlanish** deb ataluvchi shaxsdagi o'zgarishlar jarayonini tashkil etadi.

Ta'lim va tarbiya jarayonida bola psixik rivojlanishining asosiy yo'llari

Inson psixik rivojlanishining ijtimoiy shartliligi rivojlanish jarayonini bilim va ko'nikmalarning oddiy to'planib borishiga bog'lash mumkinligini anglatmaydi. Inson psixik rivojlanishining ijtimoiy tabiatini hisobga olish mazkur jarayonning murakkabligi va ko'pqirraliligini tushunish imkonini beradi, chunki faqat shunday yondashuvdagina rivojlanish u yoki bu alohida vazifalarning miqdoriy ortishi emas, aksincha insonning umuman rivojlanishi sifatida namoyon bo'ladi.

Ta'lim va psixik rivojlanish mazmuni. Bilim va faoliyat uslubining murakkablashishi ta'lim jarayonida bolalar rivojlanishining asosiy va belgilovchi tomonini tashkil etadi. Masalan, shveysariyalik psixolog J.Piaja o'zi olib borgan tadqiqotlar asosida ta'kidlashicha, 7-8 yoshdan kichik bolalar raqam bilan bog'liq faoliyatga qodir emas. SHuningdek, bolaning psixik rivojlanishiga ta'lim mazmunining o'zgarishi va uning ta'siri haqida L.A.Venger, P.YA.Gal'perin, D.B.El'konin, V.V.Davidov va boshqalar yozgan.

Usul va bilimlarni qo'llash psixologik mexanizmlarining rivojlanishi. Faoliyatning umumiy turi aniqlangach, bolalar tomonidan ayni usullar turli darajada qo'llanilishi mumkin. O'quvchilar faoliyatning nisbatan Yuqori shakllari va turlariga (shuningdek, aqliy) masalan, aniq va abstrakt bilimlarni bog'lay olish va o'zaro nisbatini aniqlay bilishga o'rgatilishi lozim.

SHaxs umumiy xususiyatlarining rivojlanishi. Rivojlanish jarayonida faqat bilim va faoliyat usullarining o'zgarishi va murakkablashishi sodir bo'lib

qolmaydi. Bolaning psixik rivojlanishi uning butun shaxsidagi o'zgarishlarni, ya'ni shaxs umumiy xususiyatlarining rivojlanishini o'z ichiga oladi. Rivojlanish jarayonida bolalar psixik faoliyatining turli jihatlarini o'zgaradi, usullar yig'ilishi va o'zgarishi sodir bo'ladi. Bola ko'p miqdordagi turli harakatlarni bajara oladi, bilim va tasavvurlari o'zgaradi. Mazkur o'zgarishlar ichidan nisbatan umumiy va belgilovchi o'zgarishlarni ajratib ko'rsatish mumkin bo'ladi. Ular quyidagilar:

1. Bolaning shaxsiy yo'naltirilganlik xususiyatining umumiy rivojlanishi.

Unga uch turni kiritish mumkin: a) ta'limiy yo'nalganlik (yaxshi o'qish, yaxshi baho olish), b) bilim olishga yo'nalganlik (masalalarni hal etish, yangi vazifalar olish), v) atrofdagilar bilan munosabat.

SHunday qilib, shaxsiy yo'nalganlikni hisobga olish maktab o'quvchilari ta'limi (bilim va usullarni egallash) va tarbiyasini (shaxsiyat rivojlanishi) yanada samarali amalga oshirish uchun birinchi va zarur shartdir.

2. Faoliyat psixik tuzilishining rivojlanishi (motiv, maqsad, ob'ekt).

Masalan, maktab o'quvchilari bog'chaga sovg'a uchun archa o'yinchoqlarini tayyorlashadi. **Motiv** – turlicha (bolakaylar ko'nglini olish, o'qituvchi talabini bajarish, jarayonning o'zidan qoniqish). **Maqsad** – archa uchun o'yinchoqlar tayyorlash. **Ob'ekt** – o'yinchoqlar tayyorlanadigan materiallar.

Har qanday faoliyat o'z ichiga qator unsurlarni (motiv, maqsad, ob'ekt) oladi. Hamma birgalikda faoliyat tuzilishining o'ziga xos xususiyatini yaqqol ko'rsatib beradi.

3. Ong mexanizmining rivojlanishi.

Bu fikriy faoliyatning ko'rgazmali-harakatli, ko'rgazmali-obrazlidan abstrakt, nazariyga o'zgarishidir. Bolada tushunchalar va tushunchalar tizimi muntazam shakllanib boradi. Bolaning anglash va fikrlashining rivojlanishi darajasi qancha Yuqori bo'lsa, u o'zlashtirgan, foydalanayotgan tushunchalar shuncha murakkab bo'ladi.

SHu tarzda, umumiy holda bola psixik rivojlanishi jarayonini uch asosiy yo'nalishga bo'lish mumkin: 1) ta'lim jarayonida bilim va faoliyat usullarining rivojlanishi, 2) o'zlashtirilgan usullar qo'llash psixologik mexanizmlarining rivojlanishi, 3) shaxsning umumiy xususiyatlarining rivojlanishi.

3. Ta'lim jarayonida bolalar rivojlanishining pedagogik shartlari va qonuniyatlari

Bilim, uni qo'llash mexanizmlari va shaxs umumiy xususiyatlari rivojlanishining pedagogik shartlari ta'lim jarayonida bolalar rivojlanishining umumiy qonuniyatlariga bog'liq. Bola psixik rivojlanishining turli taraflari uchun alohida, aniq pedagogik shartlarni ham inobatga olish muhim. O'qish jarayonida o'quvchilar turli o'quv predmetlari bo'yicha bilim va harakat usullarini egallaydilar. O'qishning har xil turlari bo'yicha yangi bilim va mahoratlarni egallab borish bilan bir qatorda bu shartlar bilan muvofiq ravishda bola psixikasi ham rivojlanib boradi.

Yosh bo'yicha rivojlanishning davriylashtirilishi

Yoshning umumiy xususiyati. ²ar bir yoshdagi psixik rivojlanish alohida sifat bosqichiga ega.

YOsh xususiyatlari ko'plab shartlar majmui bilan belgilanadi. Bu - bola hayotidagi har bir bosqichda unga qo'yiladigan talablar sistemasi, atrofdagilar bilan munosabat, u egallayotgan bilim va faoliyat turi hamda bu bilimlarni egallash usullaridir. YOsh xususiyatini aniqlovchi shartlar majmuiga bolaning jismoniy rivojlanishi xususiyatlari ham kiradi (masalan, go'daklikda ma'lum bir morfologik shakl hosil qiluvchi ma'lumotlarni egallash, o'smirlikda organizmning o'zgarish xususiyatlari va boshqalar).

YOsh davrlarida rivojlanishning asosiy o'zgarish mexanizmlari. YOsh davrlarini aniqlash atrofda qilarga munosabatlarning rivojlanish darajasi bilan bilim, usullar, qobiliyatlar rivojlanishi darajasi o'rtasidagi aloqani belgilab beradi. Mazkur ikki taraf orasidagi munosabatlarning o'zgarishi keyingi yosh bosqichlariga o'tishning muhim ichki asosi («harakatlantiruvchi kuch»)ni tashkil etadi.

Bola yashash sharoiti, tarbiya va ta'lim olish sharoitining o'zgartirilishi rivojlanishning yosh davrlari almashinuvini belgilovchi muhim omildir.

So'nggi vaqtlarda yosh va pedagogik psixologiyada ko'proq pedagogik mezonlarga asoslangan davrlashtirish qo'llanilmoqda.

Maktabgacha yosh

- 1) Go'daklik (3 yoshgacha) – yasli;
- 2) Bog'chaning kichik guruhi – uch yosh;
- 3) Bog'chaning o'rta guruhi – to'rt yosh;
- 4) Bog'chaning katta guruhi – besh yosh;
- 5) Bog'chaning tayyorlov guruhi – olti yosh.

Maktab yoshi

- 1) Kichik (1-4-sinf) – boshlang'ich maktab – 7-10 yosh;
- 2) O'rta (5-9-sinf) – o'rta maktab – 11-15 yosh;
- 3) Katta(10-12-sinf) – akademik lisey yoki maxsus ta'limda – kasb-hunar kollejlari – 16-18 yosh.

YOSHLIK PSIXOLOGIYASI

1. YOshlik tushunchasi va uning yosh chegaralari

YOsh psixologiyasida yoshlik odatda jinsiy voyaga etish bilan boshlanib, kattalikning boshlanishi bilan yakunlanuvchi rivojlanish bosqichi sifatida belgilanadi. Bunday birinchi chegara – fiziologik chegaradir. Ikkinchisi esa – ijtimoiy. Bu yosh davri murakkab va ko'pqirrali.

YOshlikni individ (fiziologik, biologik xususiyatlar va o'zgarishlar) yoki shaxs (ijtimoiy va psixologik jarayon) sifatida inson rivojlanishining ichki jarayonlari nuqtai nazaridan tadqiq etuvchi ko'plab yoshlik nazariyalari mavjud.

Zamonaviy fanning fikricha, yoshlik muammosini rivojlanish omillari va ichki qonuniyatlarini inobatga olgan holda kompleks, har tomonlama o'rganish kerak. Bu juda qiyin, negaki psixologik rivojlanish sur'ati va bosqichlari har doim ham ijtimoiy voyaga etish muddati bilan mos kelavermaydi. Akselerasiya natijasida bugungi bolalarning jismoniy rivojlanishi bir-ikki avlod oldingilardan ikki yilga tezlashgan. Akselerasiya bilan bog'liq tarzda o'smirlik yoshi chegaralari «yashardi» u 14 – 14,5 yoshdayoq yakunlanadi. SHunga muvofiq tarzda yoshlik ham ertaroq boshlanadi.

YUqoridagilarga asoslanib, ilk yoshlikning quyidagi yosh chegaralarini belgilash mumkin – bu 14,5–17 yosh.

2. Jismoniy rivojlanish

Erta yoshlik – inson jismoniy rivojlanishining yakunlanish davri. Tananing bo'yiga o'sishi o'smirlik yoshiga nisbatan sekinlashadi. Qizlar 16–17 (farq 13 oy)

yosh orasida, yigitlar 17–18 yosh orasida (farq 10 oy) to'la bo'yga etadilar. Bolalar qizlardan vazn bo'yicha biroz ortda qolishi o'rnini qoplaydilar. Mushaklar kuchi juda tez ortadi: 16 yoshli bola bu jihatdan 12 yoshli boladan deyarli ikki barobar ustunlik qiladi. O'sish yakunlangandan so'ng taxminan bir yildan keyin odam kattalarga xos normal mushak kuchiga erishadi. Ko'p narsa, albatta, to'g'ri ovqatlanish va jismoniy tarbiya bilan shug'ullanishga bog'liq. Ayrim sport turlarida erta yoshlik – maksimal Yutuqlar davridir.

Keng tarqalgan tushunchalarga qaramay, jismoniy voyaga etish muddati irqiy va milliy xususiyatlar hamda iqlimga bog'liq emas. Lekin ovqatlanish sifatidagi tafovutlar va boshqa ijtimoiy-iqtisodiy omillarning ta'siri bor. Bundan tashqari o'rta statistik me'yorlarning individual-fiziologik me'yorlar bilan mos tushmasligini nazarda tutish juda muhim. Ayrim to'la normal yoshlar rivojlanishda statistik muddatlardan juda o'zib ketadilar yoki ortda qoladilar.

3. Rivojlanishning ijtimoiy vaziyati

YOsh yigit bola va katta yoshdagi odam o'rtasidagi oraliq holatda turadi. ²ayot faoliyatining murakkablashishi bilan yoshlarda nafaqat ijtimoiy rol va qiziqishlar doirasining miqdoriy kengayishi, balki ularning sifat o'zgarishi ham ro'y beradi. Unda kattalarga xos rollar, ulardan kelib chiqqan holda mustaqil javobgarlik me'yori paydo bo'ladi. Ko'pchilik bu yoshda allaqachon mehnat faoliyatini boshlaydi, hamma kasb tanlashni o'ylaydi va hokazo. Biroq kattalar mavqei elementlari bilan bir qatorda yoshlarda hali uning holatini bola holati bilan yaqinlashtiruvchi tobelik belgilari saqlanadi. Moddiy jihatdan hali Yuqori sinf o'quvchisi ota-onasi qaramog'ida bo'ladi. Maktabda bir tomondan uning kattaligini eslatib turishsa, boshqa tomondan doimo bo'ysunishni talab qilishadi.

15-17 yoshli yigit va qizlar maktab o'quvchisi bo'lgan yoshlardan farqli ravishda, kollej talabalari ham bo'lishi mumkin. Ayrim yoshlar o'qish bilan ishlab chiqarish mehnatini birgalikda olib boradilar. Bu tafovutlar uning psixologiyasida aks etadi va tarbiyachilar tomonidan e'tiborga olinishi shart.

4. Psixologik xususiyatlar

15-16 yoshli odamning umumiy aqliy qobiliyatlari, odatda, allaqachon shakllanib bo'ladi va ularning bolalikdagidek tez o'sishi kuzatilmaydi. Biroq ular mukammallashishda davom etadi. Murakkab intellektual operasialarni egallash va tushunchalar apparatining boyishi yigit va qizlarning aqliy faoliyatini mustahkamroq va samaraliroq qiladi, bu esa ularni kattalar faoliyatiga yaqinlashtiradi. Ayniqsa, maxsus qobiliyatlar tez rivojlanadi.

O'z-o'zini anglash. O'zining psixik xususiyatlarini anglash va o'z-o'zini baholash yoshlar va o'spirinlarda yanada katta ahamiyat kasb etadi. YOshlar va o'spirinlar hayotda o'z o'rnini topishga kirishishadi – shaxs xususiyatlari aktiv shakllanadi. YOshlar o'zlarini anglashdek murakkab muammoni yolg'iz emas, ota-ona, tengdoshlar, o'qituvchilar bilan muloqotda, ularning qo'llab-quvvatlashlari ostida hal qiladi.

Emosional, axloqiy qadriyatlar, yo'l topish sohasida o'spirinlar o'z huquqlari va mustaqilligini himoya qiladilar. Ba'zan ular faqat originallikka da'vogarlik uchungina ataylab qo'rslik qilishadi. Aslida ota-ona ta'siri ustunligicha qolaverdi. Avlodlar o'rtasidagi farq moda, did, ko'ngil ochish usullari kabi nisbatan Yuzaki masalalarda juda sezilarlidir. Lekin ancha teran masalalar – siyosiy qarashlar, dunyoqarash, kasb tanlashda ota-ona mavqei ahamiyatliroq bo'ladi va, odatda, tengdosh-o'rtoqlar ta'si-ridan ustunlik qiladi.

Jamoa hayotining ahamiyati o'sib borishi bilan bir qatorda, erta yoshlikda individual intim do'stlikka talab keskin kuchayadi. YOshlikdagi do'stlik intimlik, emosional iliqlik, samimiyatni birinchi o'ringa olib chiqadi. O'z-o'zini anglashning rivojlanishi va unga xos bo'lgan ziddiyatlar engib bo'lmaydigan «ko'ngil izhori» talabini uyg'otadi. Xuddi mana shundan do'stni xuddi o'zidek alter ego (boshqa «men») tushunish paydo bo'ladi. Bunday ehtiyoj aynan erta yoshlikda paydo bo'ladi.

Sevgi. O'g'il bola va qiz bola o'rtasida o'spirinlikda cheklangan o'zaro munosabatlar erta yoshlikda sezilarli darajada faollashadi. Dastlabki jiddiy qiziqish, sevgi va chuqur hissiyotlarga katta ehtiyoj paydo bo'ladi.

Erta yoshlik – dunyoqarashning shakllanishida hal qiluvchi yosh. Albatta, dunyoqarash asoslari ancha ilgari - bolalikda quriladi. Lekin faqat yoshlikdagina shaxs sifatlarining ancha Yuqori darajada shakllanishiga asoslanib, dunyoga nisbatan munosabatni aniqlash mumkin. Umumiy dunyoqarash tushunchalari rejalarda hayotiy lashadi va aniqlashadi. Biroq yoshlar ularga yig'ilgan bilim-tajribani etkazib beruvchi kattalar yordami va rahbarligiga doimo muhtoj bo'ladilar. YOshlik xususiyatlari qanchalik inobatga olinsa va uning faollikka intilishiga suyanilsa, tarbiya ham shunchalik samarali bo'ladi.

Adabiyotlar:

1. Xrestomatiya po vozrastnoy i pedagogicheskoy psixologii. 1.2.kn. (Pod

red. I.I.II'yasova, V.YA.Lyaudis. M., 1980, 1981.

2. Xrestomatiya po psixologii G' Sost. V.V.Mironenko. M., 1987.
3. El'konin D.B. Psixologiya igro'. M., 1978.
4. O'zbekiston pedagogikasi antologiyasi (Tuzuv.-mual. K.²oshimov, S.Ochil. T., 1995.
5. G'oziev E.G'. Psixologiya (YOsh davrlari psixologiyasi). T., 1994.
6. G'oziev E.G'. Umumiy psixologiya: darslik. I, II kitob. T., 2002.
7. Muxina V.S. Psixologiya doshkol'nika. M.,1975.
8. Nishonova E.T. Bolalar psixik taraqqiyoti muammolari bo'yicha psixologik maslahatlar berish. T., 1997.
9. Nishonova E.T. Bolalar psixodiagnostikasi. T., 1998.
10. Pedagogika G' YU.K.Babanskiy tahriri ostida. T., 1993.
11. Pedagogika tarixidan xrestomatiya G' Tuzuv-mual. O.Xasanbaea. T., 1992.
12. Rinkyavichus Z. VosprinimaYut li deti polifoniYu. L., 1979.
13. Sechenov I.M. Reflekso' golovnogo mozga. M., 1961.
14. Ta'lim haqidagi Qonun G'G' «Barkamol avlod orzusi» kitobida. T., 1997.
15. Umumiy psixologiya G' A.V.Petrovskiy tahriri ostida T., 1989.